

ГОРИН

Володимир Петрович
v.horyn@tneu.edu.ua

к.е.н., доцент, Тернопільський національний економічний університет

УДК 378.31

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION INNOVATIVE METHODS OF HIGHER EDUCATION FINANCING IN UKRAINE

Стаття присвячена проблематиці впровадження інноваційних методів фінансування вищої освіти в Україні. Вказано на недоліки розподілу державних місць у вищих навчальних закладах за схемою «гроші ходять за студентом». Оцінені перспективи використання кредитування послуг освіти, освітнього страхування, активізації благодійництва як методів фінансування вищої освіти.

Статья посвящена проблематике внедрения инновационных методов финансирования высшего образования в Украине. Отмечаются недостатки распределения государственных мест в высших учебных заведениях по схеме «деньги ходят за студентом». Оценены перспективы использования кредитования услуг образования, образовательного страхования, активизации благотворительности как методов финансирования высшего образования.

The author investigates the problems of implementation innovative methods of higher education financing in Ukraine. In the article determines shortcomings the scheme "money follows the student" for government order distribution between universities. The prospects of loans activation, educational insurance and charity as methods of higher education financing are analyzed.

Ключові слова: вища освіта, методи фінансування, бюджетне фінансування, кредитування освіти, освітнє страхування

Ключевые слова: высшее образование, методы финансирования, бюджетное финансирование, кредитование образования, образовательное страхование

Keywords: higher education, methods of financing, budget financing, educational loans, educational insurance

ВСТУП

В сучасному суспільстві освітні послуги є одним із найважливіших чинників соціального прогресу, а належна організація їх надання – винятково важлива передумова стійкого економічного зростання. Основною проблемою функціонування системи освітніх послуг в економічному плані є дефіцит фінансування і збереження неефективних методів використання коштів. Не зважаючи на поступове збільшення асигнувань на надання послуг освіти в Україні як з бюджетів різних рівнів, так і з позабюджетних джерел, наявні фінансові ресурси освітньої галузі дають змогу забезпечити на прийнятному рівні тільки поточне функціонування навчальних закладів, однак можливості їхнього розвитку недостатні. При цьому, у сфері вищої і професійної освіти існує нагальна потреба у диверсифікації джерел фінансування за рахунок залучення позабюджетних ресурсів, впровадження інноваційних підходів до розподілу коштів за одночасного гарантування якості освітніх послуг та їх доступності для широких верств населення.

Питання вдосконалення механізму фінансування вищої освіти широко висвітлені у науковій літературі. Серед актуальних публікацій з цієї тематики доцільно

відзначити праці Т. Боголіб [1] щодо перспектив використання нормативного методу фінансування закладів освіти; С. Михаця [2] та Н. Сас [3] з проблем залучення альтернативних джерел фінансування вищої освіти; О. Кукліна [4], присвячену питанням впровадження у закладах вищої освіти програмно-цільового бюджетування; а також роботи Ю. Бенедик, А. Дегтяр, Н. Мосьпан, В. Малишка та багатьох інших. Не зважаючи на вагомий внесок вітчизняних науковців у вирішення питань фінансування вищої освіти, все ж слід визнати об'єктивну необхідність подальшого поглиблення теоретичних та прикладних досліджень цієї проблематики з урахуванням сучасних реалій. Так, недостатньо вивченими залишаються питання виправлення недоліків чинної методики розподілу бюджетних коштів у розрізі навчальних закладів, а також перспективи впровадження в Україні кредитування освітніх послуг, освітнього страхування тощо.

МЕТА РОБОТИ полягає у розкритті проблемних аспектів застосування схеми розподілу бюджетних місць за принципом «гроші ходять за студентом», а також оцінці перспективи впровадження інноваційних методів фінансування вищої освіти за рахунок позабюджетних коштів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інформаційно-методологічною основою дослідження є наукові праці, присвячені питанням вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти, нормативно-правові акти, матеріали періодичних видань, ресурси Internet щодо впровадження інноваційних методів фінансування вищої освіти. При проведенні наукового дослідження були використані методи структурно-логічного аналізу, узагальнення, індукції та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ

Ринкові перетворення внесли суттєві зміни у механізм фінансування вищих навчальних закладів: на сьогодні вони формують свої ресурси з різних джерел – бюджетів різних рівнів, з яких оплачується підготовка фахівців відповідно до державного замовлення, фінансових ресурсів юридичних і фізичних осіб, які оплачують підготовку спеціалістів на комерційній основі, а також від надання додаткових сервісних послуг, меценатів, благодійних організацій та ін. Кошти, отримані як плата за навчання від приватних замовників, зараховуються до спеціального фонду державного бюджету як власні надходження навчальних закладів. Це дає змогу посилити контроль за рухом власних фінансових ресурсів навчальних закладів, попередити їхнє неефективне використання, однак така практика не позбавлена недоліків:

– за умов недофінансування з державного бюджету, навчальні заклади нерідко змушені направляти власні надходження на покриття поточних потреб, обмежуючи можливості для зміцнення матеріально-технічної бази та підвищення якості навчального процесу;

– не зважаючи на певну автономію ВНЗ, можливості оперативного управління коштами доволі обмежені, а методи виділення бюджетних коштів не передбачають зв'язку між якісними результатами роботи ВНЗ і обсягами фінансування;

– дефіцит бюджетного фінансування вищої освіти штовхає навчальні заклади до розширення госпрозрахункової діяльності, підготовки фахівців на контрактній основі, що засвідчує тенденцію до комерціалізації освіти і спричиняє зниження доступності освітніх послуг для громадян.

Вирішення проблеми належного фінансування освітніх послуг, на наш погляд, лежить у площині модернізації методів прямого фінансування освіти, інноватизації методів фінансування навчальних закладів, зміні підходів до фінансової підтримки студентів шляхом впровадження форм допомоги, які будуть стимулювати належне відношення студентів до навчання.

В контексті вирішення питання інноватизації методів фінансування вищої освіти однією із найбільш дискусійних новацій стало впровадження моделі розподілу бюджетних місць, а отже й бюджетного фінансування, за принципом «гроші ходять за студентом». В основу такого підходу покладена модель непрямого фінансування освіти з використанням так званих освітніх ваучерів

(сертифікатів), які засвідчують право їхнього власника на отримання освітньої послуги на визначену суму для здобуття певного обсягу знань з обраної спеціальності та подальшого присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня. В Україні у ролі такого документа виступає сертифікат зовнішнього незалежного оцінювання якості середньої освіти. В сучасних умовах розподіл державного замовлення між вищими навчальними закладами проводиться за підсумками концентрації ними сертифікатів абітурієнтів з високими балами. Така схема усуває адміністративні та впроваджує ринкові методи розподілу обсягів державного замовлення у системі вищої освіти, оскільки дає змогу перейти від лобістської моделі, коли кількість державних місць залежала від домовленостей керівництва навчального закладу в міністерстві до системи, коли майбутні студенти з найвищими балами «приносять» бюджетні гроші в навчальні заклади [5].

Впровадження принципу «гроші ходять за студентом» у фінансуванні вищої освіти створює умови для активізації конкуренції між навчальними закладами за залучення студентів. Змагаючись за залучення студентів, ВНЗ конкурують за отримання додаткового фінансування, а отже можливості для поліпшення якості навчального процесу, зміцнення матеріально-технічної бази. Водночас, такий механізм розподілу бюджетних асигнувань на освіту стимулює навчальні заклади до підвищення якості освітніх послуг. Таким чином, відбувається фінансування не вищих навчальних закладів, а саме освітніх послуг.

Не зважаючи на вагомі переваги цієї новації, її практичне застосування вказало також на існування небезпечних ризиків, що потребують негайної реакції з боку органів влади. Головним серед них є неврахування принципу регіонального розподілу місць державного замовлення. Застосовуваний принцип розподілу державного замовлення за схемою «широкого конкурсу за спеціальностями» взагалі не враховує реалій демографічної і соціально-економічної ситуації у окремих регіонах, інтересів і потреб регіонального сектора економіки. Побудова рейтингових списків по спеціальностях без врахування виставлених абітурієнтами номерів пріоритетів призвела до того, що значна кількість потенційних студентів з високими балами незалежного оцінювання не змогла реалізувати своє конституційне право на отримання безкоштовної освіти. До таких же наслідків призвела відсутність норми про закріплення державного місця за абітурієнтом з можливістю подальшого його переміщення. Значна частина вступників була змушена відмовитись від державного місця з мотивів економії особистих витрат [6].

Іншим показовим наслідком впровадженої схеми розподілу державних місць є концентрація найбільш підготовлених абітурієнтів та, відповідно, місць державного замовлення в столиці і вищих навчальних закладах кількох найбільших міст країни, що потенційно несе загрозу розвитку інших регіонів. На думку фахівців галузі, ігнорування цієї проблеми в майбутньому призведе до катастрофічного

дисбалансу регіонального індексу людського розвитку у межах всієї держави, поглибить диференціацію рівня освіченості населення у розрізі регіонів України та гіпертрофовано високу роль навчальних закладів Києва та одного-двох обласних центрів у системі вищої освіти України. При цьому варто визнати, що посилений інтерес з боку абітурієнтів до вищих навчальних закладів столиці та окремих обласних центрів пояснюється не стільки якістю надаваних ними освітніх послуг, скільки більш широкими особистими перспективами та престижністю місця проживання.

Не враховуючи інтересів та потреб регіональних ринків праці, механізм розподілу державних місць за схемою «гроші ходять за студентом» без його коригування в кінцевому рахунку призведе до руйнації регіональної функції університетів як центрів науки, освіти і культури у широкому розумінні [7]. Більш того, деградація закладів вищої освіти у депресивних регіонах здатна привести до погіршення суспільно-політичної ситуації в країні, посилення відцентрових настроїв, що негативно позначиться на рівні національної безпеки. Наприклад, вступна кампанія 2016 року показала різке зменшення обсягів державного замовлення у вищих навчальних закладах з регіонів, наближених до зони проведення АТО, з депресивних регіонів, а також у закладах, переміщених з тимчасово окупованих територій України. На наш погляд, ці обставини мають бути обов'язково враховані при вдосконаленні чинного механізму розподілу державного замовлення у вищій освіті.

Поряд із вдосконаленням форм бюджетного фінансування, важливою проблемою є також пошук альтернативних джерел коштів для потреб вищих навчальних закладів. У цьому плані практично не вивченими є перспективи збільшення власних доходів університетів за рахунок надання додаткових освітніх послуг через навчальні центри, професійні курси, репетиторство. В Україні практика надання державними ВНЗ освітніх послуг у формі окремих професійних курсів для населення майже відсутня, поширення отримали тільки підготовчі курси для майбутніх вступників. Натомість функціонує численна мережа приватних навчальних центрів, що на комерційних засадах навчають азам бухгалтерського обліку, комп'ютерної грамоти та інших наук. Нерідко у таких центрах працюють викладачі державних ВНЗ, які не мають можливості в межах навчального закладу реалізувати свої професійні навички для збільшення особистих доходів. Розробка законодавчої бази, що дасть можливість ВНЗ надавати додаткові освітні послуги на комерційних засадах з урахуванням інтересів як самого освітнього закладу, так і професорсько-викладацького складу, на наш погляд, дасть можливість суттєво збільшити власні доходи вищої освіти.

Вдосконалення підходів до прямого бюджетного фінансування вищої освіти формує умови для посилення конкуренції між навчальними закладами, що є передумовою підвищення якості освітніх послуг. Між тим, схема «гроші ходять за студентом» не

вирішує проблеми низької мотивації студентів до успішного навчання. Очевидно, що в сучасних умовах стипендія не відіграє належної ролі у стимулюванні студентів до навчання, а особи, які навчаються на контрактній основі взагалі не відчувають ефекту від успіхів у вивченні дисциплін. Перспективним способом вирішення цієї проблеми є перехід до освітнього кредитування. Вважаємо, що цей метод дає змогу забезпечити доступність освіти та передбачає стимули для підвищення якості навчання. Однак, що в Україні кредитування послуг освіти не має належного розвитку через ряд причин:

– залишається не відпрацьованим механізм видачі пільгових кредитів, адже відсутні методи прив'язання розміру позики з параметрами очікуваних майбутніх доходів; обмежені можливості стягнення плати за надання освітніх послуг при адмініструванні податку на доходи фізичних осіб;

– не зважаючи на вкрай сприятливі умови кредитування, передбачені чинним законодавством [8], його слабе поширення пояснюється незначними обсягами видатків бюджету на програму надання пільгових освітніх кредитів. Законодавство також не вирішує проблеми розподілу обмежених коштів між окремими навчальними закладами, відсутня можливість забезпечення такими позиками усіх бажаючих [9];

– низький інтерес з боку банківських установ та висока вартість позик на здобуття освіти, що обмежує доступність банківських освітніх кредитів та коло потенційних учасників кредитування. Через невідповідні умови надання кредитів на здобуття освіти платоспроможні позичальники не зацікавлені у їх отриманні, а для широкого загалу вони недоступні з економічних мотивів. Знижує суспільний інтерес до кредитування освітніх послуг також слабкий зв'язок між здобутим фахом і перспективами працевлаштування. Залишається теж невирішеною проблема поверненості освітніх кредитів через недостатньо відпрацьований механізм контролю за використанням коштів, отриманих за освітнім кредитуванням.

Не зважаючи на недоліки, кредитування освіти належить до найбільш перспективних методів фінансування освіти, адже здатне вирішити проблему забезпечення доступності освіти для широких верств населення і підвищення ефективності функціонування навчальних закладів. Водночас, держава не має відмовлятися від прямої підтримки обдарованих студентів через систему грантів, розміри яких співмірні з обсягом плати за навчання. Їхній розподіл між окремими навчальними закладами може здійснюватися відповідно до профілю закладу, його рейтингу серед інших ВНЗ, а безпосереднє надання грантів студентам має здійснюватися за оцінкою їхніх успіхів у навчанні та науковій діяльності.

Реформування системи фінансового забезпечення послуг освіти не має обмежуватися тільки удосконаленням методів розподілу державних коштів. Доцільно також передбачити стимули для залучення до фінансування освіти ресурсів приватного сектору економіки через програми підготовки власних кадрів, благодійницьку діяльність, меценатство. В сучасних

умовах юридичні особи мають право оплачувати навчання фізичних осіб за рахунок прибутку, який залишається у їхньому розпорядженні. Для зацікавлення роботодавців направляти кошти на підвищення рівня освіти співробітників, варто було б розглянути можливості з надання відповідних преференцій з оподаткування прибутку шляхом виключення з бази оподаткування сум плати за навчання. Крім цього доцільно пропагувати практику «шефства» окремих комерційних структур над вищими навчальними закладами з можливістю використання цього факту при проведенні піар-кампаній та в інших комерційних цілях.

Іншим перспективним методом підвищення доступності освітніх послуг, на наш погляд, є розвиток освітнього страхування шляхом створення відповідних освітніх фондів за рахунок внесків юридичних та фізичних осіб. Після закінчення терміну дії страхового договору (настанням страхової події може бути досягнення певного віку чи інше) накопичені на відповідному рахунку кошти направляються на оплату за навчання застрахованої особи, а у випадку її відмови від здобуття освіти – виплачуються їй як страхова сума. З метою посилення інтересу громадян до послуг страхування здобуття освіти особам, які уклали угоди освітнього страхування у випадку недостатності страхової суми для оплати навчання у повному обсязі, доцільно передбачити право на першочергове одержання пільгового освітнього кредиту за рахунок бюджетних коштів, або ж право на отримання безповоротної допомоги у формі гранту. Не зважаючи на потенційні переваги використання страхування освітніх послуг як методу мобілізації коштів для здобуття вищої освіти, перспективи його поширення в Україні насамперед пов'язані із загальним поліпшенням економічної ситуації та зниженням темпів інфляції, оскільки в іншому випадку завдання збереження та примноження накопичених коштів видається практично нездійсненним.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження засвідчили, що в сучасних умовах процес реформування вітчизняної моделі фінансового забезпечення вищої освіти далекий від завершення й потребує пильної уваги зі сторони науковців і практиків. Найважливішими проблемами, що потребують невідкладного вирішення є модернізація методів прямого бюджетного фінансування освіти, диверсифікація джерел формування фінансових ресурсів вищих навчальних закладів, впровадження ефективних форм фінансової підтримки студентів, що стимулюватимуть їх інтерес до якісного навчання. Однак дослідження показало, що впровадження інноваційних підходів до розподілу державного замовлення між вищими навчальними закладами поряд із позитивними наслідками супроводжується також генерацією проблем, які у разі їхнього ігнорування можуть не лише поглибити регіональну

диференціацію рівня освіченості населення, привести до руйнації системи вищої освіти у багатьох областях, але й, в кінцевому підсумку, сприятимуть погіршенню суспільно-політичної ситуації в країні та національній безпеці.

Перманентна нестача обсягів бюджетного фінансування галузі вищої освіти актуалізує питання диверсифікації джерел формування її доходів. У цьому контексті найбільші перспективи полягають у поширенні практики надання вищими навчальними закладами додаткових освітніх послуг на комерційних засадах, а також впровадженні кредитування здобуття освіти та освітнього страхування. Між тим, результативність впровадження цих схем мобілізації коштів для потреб вищої освіти багато в чому залежить від того, чи будуть вирішені питання формування відповідної правової бази, розробки механізмів захисту накопичень від впливу інфляції та інших негативних чинників.

Список використаних джерел

1. Боголіб Т. Нормативний метод фінансування освіти / Т. Боголіб // Економічний вісник університету. – 2012. – Вип. 18/2. – С. 260-266.
2. Михаць С. Альтернативні джерела фінансування вищої освіти в умовах СЕЗ / С. Михаць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_others/myhac.htm
3. Сас Н. Альтернативні джерела фінансування освіти / Н. Сас // Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 6. – С. 280-284. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2009_6_62
4. Куклін О. Напрями оптимізації фінансового механізму вищого навчального закладу / О. Куклін // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – № 18. – С. 220-230.
5. Розподіл держзамовлення себе виправдав, - МОН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/consultations/52134/>
6. Нестабільність Умов прийому до вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://non-speak.org/nestabilnist-umov-priyomu-do-vishhikh/>
7. Одеські університети глибоко стурбовані станом вступної компанії у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nubip.edu.ua/node/23785>
8. Порядок надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Затверджений Постановою КМУ від 16.06.2003 р. № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-p>
9. Костюк В.С. Соціальна політика як фактор людського розвитку / В.С. Костюк, Т.В. Гладка, Г.С. Мінченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/ken-kostyuk-vs-gladka-tv-minchenko-gs-sotsialna-politika-yak-faktor-lyudskogo-rozvitku>